

O'QUVCHILARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA TILNING GRAMMATIK VA SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Xalima To'xtayevna Axmedova

Termiz davlat universiteti Fakultetlararo chet tillari kafedrasida katta o'qituvchisi

ANNOTASIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda tilning grammatik va sintaktik xususiyatlarining ahamiyati tahlil qilinadi. Tilning grammatik va sintaktik tuzilmalari o'quvchilarda mulohaza qilish, mantiqiy bog'liqliklarni tushunish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Maqolada sintaks va grammatika qoidalarining kognitiv jarayonlarga ta'siri hamda pedagogik yondashuvlar muhokama qilinadi. Shuningdek, o'quv jarayonida interaktiv usullar va ta'lim texnologiyalarining o'rnini alohida qayd etiladi.

Kalit so'zlar: kognitiv qobiliyatlar, grammatika, sintaks, mulohaza qilish, mantiqiy bog'liqliklar, pedagogik yondashuvlar, ta'lim texnologiyalari.

ABSTRACT

This article analyzes the importance of grammatical and syntactic features of the language in the development of students' cognitive abilities. Grammatical and syntactic structures of the language play an important role in the development of students' ability to reason, understand and analyze logical connections. The article discusses the impact of syntax and grammar rules on cognitive processes and pedagogical approaches. Also, the role of interactive methods and educational technologies in the educational process is specially noted.

Keywords: cognitive skills, grammar, syntax, reasoning, logical connections, pedagogical approaches, educational technologies.

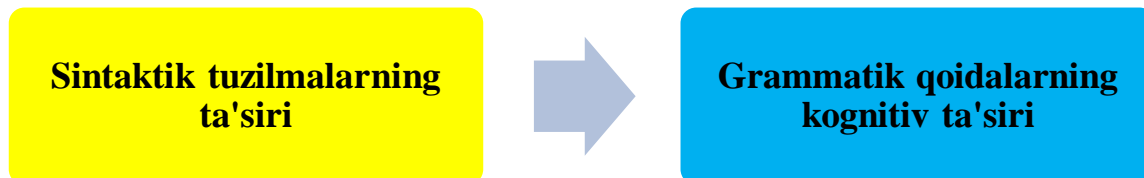
KIRISH

Bugungi ta'lim tizimida o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga katta ahamiyat berilmoqda. Kognitiv qobiliyatlar — insonning bilish va fikrlash qobiliyatlari bo'lib, ular o'quv jarayonida muhim o'rin tutadi. Ushbu qobiliyatlarni rivojlantirishda tilning grammatik va sintaktik xususiyatlari, ya'ni til qoidalarini qo'llash va tushunish muhim ahamiyat kasb etadi. Tilning turli qoidalari orqali o'quvchilarning mulohaza qilish, tahlil qilish, bog'liqliklarni tushunish qobiliyati rivojlanadi.

Kognitiv kompetentsiyalarni shakllantirishning metodik ta'minoti, zamonaviy texnologiya bosqichlarida virtual laboratoriyalar, o'quv videomuloqot – videokonferentsiyalarni tashkil etish o'qituvchilarning axborot madaniyatini rivojlantirish, o'quvchilarning ta'limiydasturiy vositalar bilan ishlash layoqatini shakllantirish imkoniyatini yaratadi [1, 277].

Grammatik va sintaktik tuzilmalarning kognitiv rivojlanishga ta'siri:

Tilning grammatik va sintaktik tuzilmalari kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bunda quyidagi jihatlar muhim ahamiyatga ega:

1. **Sintaktik tuzilmalarning ta'siri.** Sintaks — bu jumla tuzish qoidalari va unga amal qilish jarayonidir. Uzun va murakkab tuzilmali jumla tuzishga urinish o'quvchidan fikrlash qobiliyatini talab qiladi. Masalan, murakkab jumla tuzilishi va uni tushunish kognitiv jarayonlarni kuchaytiradi, chunki o'quvchi jumla qismlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni tushunishi kerak bo'ladi. Sintaktik tuzilmalarning o'quvchilarning fikrlash va tushunish qobiliyatlariga ijobiy ta'siri bor. Murakkab va uzun jumlar o'quvchilarning fikr yurg'izish jarayonini rivojlantirib, ularning kognitiv malakalarini mustahkamlaydi. Ta'lim jarayonida sintaksning bu xususiyatlaridan samarali foydalanish o'quvchilarga nafaqat til qoidalarini o'zlashtirish, balki mustaqil fikr yuritish va mantiqiy bog'liqlarni chuqur tushunish imkonini beradi.

Murakkab va uzun jummalarni tuzishga urinish o'quvchining mulohaza qilish qobiliyatini faollashtiradi. Bu kabi jumlar mazmunini tushunish o'quvchidan jumla qismlari orasidagi mantiqiy bog'liqlikni anglashni talab qiladi. Misol uchun, jumladagi bo'laklarning bir-biri bilan aloqasini tushunish orqali o'quvchi ma'noni to'g'ri anglaydi. Bu jarayon o'quvchilarning sinchkovlik bilan fikrlash, tahlil qilish va ma'lumotlarni boshqarish qobiliyatini kuchaytiradi.

2. **Grammatik qoidalarning kognitiv ta'siri.** Grammatika qoidalari, jumladan, zamonlar, bosh va yordamchi fe'llar, hollar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish o'quvchilarda ma'lumotni mantiqiy tarzda ishlashga yordam beradi. Grammatika bilimlari orqali o'quvchilar turli kontekstlarda so'z va jumla tuzilishini o'zgartirishni tushunishga erishadilar, bu esa ularning kognitiv qobiliyatlarini kuchaytiradi. Zamonlar, bosh va yordamchi fe'llar kabi grammatika qoidalarining o'rganilishi orqali o'quvchilar mantiqiy bog'liqliklarni chuqur tushunishga erishadilar. Masalan, zamonlar

orasidagi farqlarni anglash o'quvchiga jumlada sodir bo'layotgan harakatning vaqtini aniqlash imkonini beradi. Bu esa ularning o'qiyotgan matn yoki gapni to'g'ri anglashiga, har bir so'z va fe'llarning vaqt doirasini aniqlashga yordam beradi. Jumladagi bosh va yordamchi fe'llarning birgalikdagi o'rni esa o'quvchiga harakatning shakl va mazmunini anglash imkonini beradi, bu esa ma'lumotlarni tizimli ravishda tushunishga yordam beradi.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishda tilning roli

Til o'rganish jarayonida o'quvchilar fikrlash, mantiqiy bog'liqliklarni tushunish va tizimlashtirish kabi qobiliyatlarni rivojlantiradilar. Bunda grammatik va sintaktik tuzilmalarni chuqur o'rganish quyidagi jihatlarida ahamiyatlidir:

1. **Mulohaza qilish va tahlil qilish qobiliyati.** Grammatik va sintaktik tuzilmalarni qo'llash orqali o'quvchilar jumla tuzish va undagi bog'liqliklarni tushunishga o'rganadilar. Bu, o'z navbatida, mulohaza qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

2. **Kognitiv muammolarni yechish qobiliyati.** Muammoli vaziyatlarda grammatik qoidalarni qo'llash va sintaktik tuzilmalarni tushunish orqali o'quvchilar muammolarni yechishga yordam beruvchi fikrlash tizimini rivojlantiradilar. Bu jarayon ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham oshiradi.

Ma'lumotni qayta ishlash va xotirani rivojlantirish

Grammatik tuzilmalarni yodlab olish orqali o'quvchilar xotiralarini rivojlantiradilar. Bu jarayon ma'lumotni mantiqiy bog'lash va tizimlashtirishga yordam beradi, bu esa kognitiv qobiliyatlarni yanada mustahkamlaydi.

Pedagogik yondashuvlar

O'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda grammatik va sintaktik qoidalarni amaliyotga tatbiq etish muhimdir. Pedagoglar ushbu jarayonda quyidagi yondashuvlardan foydalanishlari mumkin:

- **Mashqlar va o'yinlar:** Grammatik va sintaktik tuzilmalarga asoslangan mashqlar, masalan, tushuntirish, tajriba orqali o'rganish, interaktiv o'yinlar kognitiv qobiliyatlarni rivojlantiradi.
- **Hamkorlikda o'rganish:** Guruh bo'lib amalga oshiriladigan mashqlar, baho berish jarayonida mulohaza qilish va ma'lumotni qayta ishlash qobiliyatini rivojlantiradi.

XULOSA

Tilning grammatik va sintaktik xususiyatlarini chuqurroq o'rganish o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga sezilarli darajada yordam beradi. Grammatik va sintaktik qoidalarni to'g'ri tushunish orqali o'quvchilar nafaqat tilda, balki hayotiy

jarayonlarda ham muammolarni mantiqiy yechish va ma'lumotni to'g'ri qayta ishlash kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar. Bunda pedagogik yondashuvlarning to'g'ri tanlanganligi muhim bo'lib, ushbu jarayonda interaktiv usullardan foydalanish o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi.

REFERENCES

1. Babayeva Xulkaroy Usmonning Qizi (2023). O'QUVCHILARDA KOGNITIV KOMPETENTSIYALARNI SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation*, 2 (Special Issue 4), 278-281. doi: 10.5281/zenodo.7930867
2. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – с. 246; Espersen O.A. *Modern English Grammar*. – London, – p. IV.
3. Victoria N. Webster's New World Dictionary / N. Victoria. Third college Edition, 1988. – p. 1048.
4. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – М.: Изд-во МПУ "Народный учитель", 2001. – с. 132.
5. Karshieva, B. F. (2023). The current state of teaching English to technical students, methodological approaches " *Xorijiy tillarni o'qitishda innovatsion yondashuvlar*" mavzusida *Xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy konferensiya*, 4, 135-138.

